

A hermeneutikai elv érvényesülése a modern idegennyelv-oktatásban

A huszadik századi idegennyelv-oktatásban az audiolinguális módszer volt az első, amely súlyt fektetett a szövegértés (beszédértés) fejlesztésére. A módszer születési történetének ismeretében ez a tény magától értetődőnek tűnik: az Egyesült Államokban fejlesztették ki 1941 és 1943 között haditolmácsok lehető leggyorsabb nyelvi képzésére. Az oktatásnak nemcsak a nyelvi struktúráknak laborban történő, a beidegződésig tartó ismételtetése, hanem anyanyelvű tanárokkal folytatott tréning is részét képezte. Az audiolinguális módszer azonban lényegében elhanyagolta az íráskészséget és az olvasott szöveg megértésének fejlesztését.

Ezeket a hiányokat a hetvenes években elterjedt kommunikatív módszer pótolta be. Az új cél az ún. kommunikatív kompetencia kialakítása lett, amelynek szerves része a beszélgető partner, illetve az olvasott szöveg megértése, és amely magában foglalja a nyelvi mellett a szociokulturális kompetencia meglétét is.¹

Miután a kommunikatív módszer pragmatikus-funkcionális koncepciója jószerével az egész világon alkalmazást nyert, az is kiderült, hogy az idegen nyelvi kommunikatív kompetencia nem mindenütt és nem mindenki számára jelenti ugyanazt, bár a földrajzi, illetve kulturális távolság függvényében a fogalom értelmezését illetően az eltérések néhol egészen csekélyek. Természetesen jogos elvárás, hogy a nyelvtanuló ismerkedjék meg a célnyelvi országban szokásos viselkedésmódokkal, az ott különös érdeklődésre számot tartó témákkal. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a célnyelvi ország világának mássága iránti megértés nem természetes velejárója az oktatásnak, éppen ellenkezőleg, az oktatás explicit céljai közé tartozik ezen megértés kialakítása. Ennek sikere érdekében a nyelvtanulást be kell ágyazni egy átfogó pedagógiai koncepcióba, amelyben a megértési folyamatok elősegítésének központi szerep jut. A – gadameri – hermeneutika eme irányzat megfelelő elméleti alpjának bizonyult: érvként szolgált a nyelvtanulást új céljai, továbbá a tanár és tanuló kapcsolatának átalakítása mellett.

Jelen dolgozatomban először ismertetni kívánom az idegennyelv-oktatásban fejlesztendő megértési készségeket, azután röviden megindoklom, miért éppen a hermeneutika bizonyult megfelelő keretnek az interkulturális didaktika kialakításához, végül összefoglalom a nyelvtanulást módszertanában érvényre jutó, hermeneutikai eredetű alapelveket. Hely hiányában azonban az elmélet konkrét módszertani folyományainak ismertetéséről ezúttal le kell mondanom.

A német nyelvű forrásokból származó idézeteket saját fordításomban közlöm.

1.1. A hatvanas évektől kezdődően felerősödött bevándorlási hullám és az a folyamat, amelyet ma általánosan elterjedt szóval globalizációnak nevezünk, tudatosította a kultúrák sokféleségét, a tudatosulás még nem vezetett azonban automatikusan toleranciához, és végképp nem megértéshez. Márpedig, mint Roche is megállapítja, erre feltétlenül szükség van a „transzkulturális harmónia és a világban uralkodó tartós béke”²² érdekében. Csakhogy a kultúrák közötti megértéshez sem a felületes tolerancia, sem a hiányos nyelvismeret nem vezethet el. A kultúrák közötti kommunikáció sikerének egyetlen esélye minden bizonnyal a megfelelő kód megválasztásában rejlik. A nyelvészet és a nyelvoktatás tudománya számot vetett ezzel, és egyre behatóbban foglalkozik a nyelv kulturális aspektusaival, hogy kialakítsa a kultúrák közötti közvetítés eszköztárát. A nyelvoktatás interkulturális didaktikája ebben a tevékenységben központi szerephez jutott, miközben számos ponton érintkezik a pszichológiával, az informatikával és egyes társadalomtudományokkal, mint a szociológia, a művelődéstudomány vagy a kultúrantropológia. Az eredmények lassan a nyugati iskolai oktatásban is megjelennek a tantervek, irányelvek, curriculumok szintjén. E dokumentumokban az „idegent kulturális szubjektumnak, nem kulturális objektumnak”²³ tekintik, és szükségesnek ítélik a hermeneutikai folyamatok elősegítését. A megfogalmazott cél a tanuló interkulturális érzékenységének kialakítása, magasabb fokon az ún. interkulturális kompetencia kialakítása, ez azonban csak hosszú időt átfogó folyamat eredménye lehet.

A nyelvtudás elmélyítése a fenti nevelési cél elérésének fontos eleme, hiszen a kulturális szempontok lecsapódnak a nyelv valamennyi, különösképpen azonban a pragmatika, a szemantika és a grammatika szintjén. Túl sok konnotáció és interpretáció megnehezíti a kölcsönös megértést, miként arra a különböző nyelvekre jellemző érvelési stratégiák és beszédkonvenciók elemzése rámutatott. Eltérő kulturális koncepciók nyilvánulnak meg a szókincsben, a képes beszéd, a metaforák használatában. Érdekes eredményt kapunk, ha pl. összevetjük az egyes nyelvekben megnyilvánuló tér- és időkonceptiót, hiszen ezek az emberi lét alapkategóriái, ez mégsem elég ahhoz, hogy a nyelvekben azonos módon jelenjenek meg (egyszerű példa: *ankommen+wo?/megérkezik+hová?*). A nyelvi rendszerek tehát komplex módon visszatükrözik az alapjukként szolgáló kultúrák jegyeit, ezt azonban a nyelvtanulók nem látják át egykönnyen. A nyelvtanárok pedig, még ha tisztában vannak is e ténnyel, többnyire nem rendelkeznek a kulturális közvetítés módszertani eszköztárával. Ez azonban a legkevésbé sem az ő rovásukra írható, sokkal inkább a didaktikáéra, amely ezt a területet sokáig elhanyagolta. Az elmaradás bepótlására tett erőfeszítések során a figyelem a nyelvelsajátítási folyamatok és pszicholingvisztikai kutatások mellett a hermeneutikai modellekre irányult, abban a reményben, hogy hozzájárulhatnak a nyelvtanulás és -tanítás mélyebb megértéséhez és egy interkulturális nyelvoktatási módszertan kialakításához.

1.2. Az elmúlt két évtizedben német földön kialakult az interkulturális kommunikáció hermeneutikai perspektívája. Ha meg akarjuk érteni, mekkora a hermeneutikai paraméterek jelentősége a nyelvtanulásban és -oktatásban, abból kell kiindulnunk, hogy minden modern fejlemény ellenére még ma is a kultúrák zártságának gondolata uralkodik, jó példaként szolgálnak erre azok a sztereotípiák, amelyek pl. a nemzeti jelleghez kötődnek. Az ember a valóság megismerése során óhatatlanul általánosít, tipizál; hogy hogyan és milyen mértékig érti meg a környező világot, a világról korábban megszerzett tudásától függ. A már ismerthez való örökös viszonyítás azonban a meg-

ismerés során egyfajta körforgáshoz vezet, amelyből az ember önerőből nehezen tud kilépni, csak külső segítséggel tehet szert a perspektívaváltás képességére és sajátíthatja el az elfogulatlan megfigyelő reflexív szemléletét. Az interkulturális hermeneutikai koncepció alapeszméje tehát, hogy „a horizont-összeolvadás vagy »pluralizmus« nem jelenti a különböző horizontok semmibe vételét, kiiktatását, nivellálását vagy feladását”.⁴ „A saját és az idegen kölcsönösen feltételezi egymást”,⁵ állítja Siegenthaler is. Az illető kultúrák távolságát nem elfedni, hanem tudatosítani kell; az idegenség ténye ugyanis nemcsak elválaszt, hanem mint közös elem, egyesít is.

2.1. A filozófiai hermeneutika sajátos probléma-felvetésével olyan szakterületeken talált alkalmazásra, mint az esztétika, az irodalomelmélet, a szellemtudományi megismerés és újabban az idegennyelv-oktatás didaktikája. Vajon minek köszönhető, hogy ez a filozófiai koncepció még korunkban is, az emberi létezés legkülönbözőbb területeibe beépülve is érvényesül?

Mindenekelőtt az élet-, a gyakorlatközeliségének. Mint Fehér M. István rámutat, Gadamer-nél a megértés nem csak a tudomány valóságfeltáró tevékenységének része: „megértés (...) mindig is végbemegy ott, ahol az embernek a maga környezeti világával, a többi emberrel, s egzisztálván önmagával dolga, tennivalója akad (...) A megértés – csakúgy, mint annak kiépülése, az értelmezés – az ember életét véges-végig jellemzi, elejétől a végéig kíséri.”⁶ A megértés lehetőségének és feltételeinek vizsgálatával a filozófiai hermeneutika visszatér az élethez, és ennek folytán nem egyszerűen egy a világmagyarázó tanok közül, hanem egyfajta beállítottság, nyitottság a dialógus számára, tolerancia, a másik igazságának előfeltételezése, befogadási készség az új tapasztalatok iránt, önkritikára való hajlam.⁷ A hermeneutikai szemlélet olyan lehetőség, amely „nemcsak teoretikus kidolgozottságában mutatkozik meg, hanem egyszersmind benne rejlik minden embernek az önmagát, a világot, s benne másokat megérteni akaró törekvésében. Ily módon egy olyan, a tudományos tudáson kívüli tudást mozgósít, amely jóval átfogóbb és kiterjedtebb, s egyetemesen emberi, abban az értelemben, hogy minden ember rendelkezik vele a maga módján”,⁸ állapítja meg Veress Károly is. Az emberi tudást pedig a szinte mindent átfogó nyelvi mező közvetíti. Hermeneutikai szempontból a nyelv nem csupán többé-kevésbé konvencionális jelrendszer, hanem az a közeg, ami minden alapvető emberi megnyilvánulás feltétele, és amiben az egyes ember tapasztalata átfogó világtapasztalattá általánosul. A nyelv által közvetített tudás tehát elsődleges bármely teoretikus építménnyel szemben.⁹

2.2. A hermeneutikai tapasztalat a fentiek értelmében megértési tapasztalat, amelynek során egy – a nyelvoktatás gyakorlata szerint – elhangzó vagy írásos szöveggel „párbeszédet folytatunk”. Az idegen nyelvűség „csupán kiélezett esete a hermeneutikai tevékenységnek, tehát az idegenségnek és az idegenség legyőzésének”,¹⁰ jegyzi meg Gadamer. Jóllehet ő a hermeneutikáját a történetileg ránk hagyományozott szövegek megértésére dolgozta ki („Az idegenség és az ismerősség közötti hely, melyet a hagyomány a mi szempontunkból elfoglal, nem más, mint a történetileg tekintett, távoli tárgyiaság és a hagyományhoz való hozzátartozás közti hely. Ez a köztes hely a hermeneutika igazi helye”¹¹), a megértés ugyanúgy problematikus, ha nem az idő, hanem a tér, illetve a kulturális másság képezi az akadályt, ezért válik lehetővé a filozófiai hermeneutika több alapelvének úgyszólván közvetlen átvitele arra a szituációra, amellyel a nyelvtanuló nap mint nap találkozik. Ilyen pl. a horizont fogalma, amely „azt a látó-

kört jelenti, amely mindent átfog és körülzár, ami egy pontról látható”, és amely a filozófia nyelvében „a gondolkodás szükségképp véges meghatározottságának”¹² jellemzésére terjedt el. Gadamer a hagyománytartalmak jelentése helyes megértésének kapcsán jut el az általánosnak tekinthető következtetéshez, amely szerint „bele kell helyezkedni a másikba, ha meg akarjuk érteni”.¹³ Ez a behelyezkedés azonban nem egyszerűen annyit jelent, hogy eltekintünk önmagunktól. Részben ezt is, hiszen erre szükség van, hogy a másik szituációját fel tudjuk idézni magunkban. Ebbe a szituációba azonban bevisszük önmagunkat is. „Ha behelyezkedünk például egy másik ember helyzetébe, akkor épp azáltal értjük meg, tehát azáltal tudatosítjuk a másik másságát, sőt megszüntethetetlen individualitását, hogy *magunkat* helyezzük a helyébe”.¹⁴ Ebben a folyamatban, amelyben a magunkkal hozott előítéleteinkkel együtt veszünk részt, túllépünk individualitásunkon, és a saját és az idegen horizont összeolvadása során felemelkedünk egy magasabb általánossághoz. „A hagyománnyal való minden találkozás, melyet történeti tudattal hajtunk végre, tapasztalja a szöveg és a jelen közti feszültséget. A hermeneutikai feladat abban áll, hogy ezt a feszültséget ne leplezzük el naiv összehangolással, hanem tudatosan kibontsuk”¹⁵ – áll Gadamernél. Voltaképpen ezen gondolatsornak a nyelv- és interkulturális tanulásra való alkalmazását találjuk Hunfeld, Serena és Siegenthaler írásaiban. Miként a bevezetőben már jellemeztük a mai helyzetet, a kultúrákat korábban egymástól elválasztó távolság a migrációs mozgásoknak és a távközlési eszközöknek köszönhetően a minimálisra csökkent. Az idegen, a másság folyamatos jelenléte minden érintettől újfajta hozzáállást követel, amelynek lényege az idegen „normalitásának” elismerése, a saját és a másik perspektívájának egyenrangúként való kezelése. Az idegennel való foglalkozás pedig nemcsak annak jobb megértéséhez, hanem egy differenciáltabb önkép kialakulásához is vezet: „az individualitás éppen a tőle különbözőhöz való viszonyában nyeri el önazonosságát”,¹⁶ véli Hunfeld.

Az idegen „normalitásának” elismerése mindenképpen több, mint a másság tiszteltben tartásának követelménye. Az interkulturális nyelvoktatás elő akarja segíteni az idegen megértését, és eszközöket kíván nyújtani annak kezeléséhez, ez pedig csak akkor lehetséges, ha a másság határozott körvonalakkal rendelkező individuummként jelenik meg. A heterogenitást a hermeneutikai módszer nem a tanulás akadályának tekinti, hanem igyekszik kihasználni a kulturális vagy egyéb jellegű másság nyújtotta lehetőségeket. A cél nem az idegenről, hanem az idegennel folytatott párbeszéd, ez a szituáció pedig némelykor akár feszültségekkel terhes is lehet. A tanárnak azonban nem az a feladata, hogy ezeknek a feszültségeknek elejét vegye, hanem hogy elősegítse a hermeneutikai folyamatot.¹⁷

3. A hermeneutikai elveknek a nyelvoktatásban való alkalmazása oda vezetett, hogy a megértés képességének kialakítása az eddiginél nagyobb jelentőségre tett szert, ami az oktatás több területén járt következményekkel: másként kezdték kezelni a szövegeket, a nyelvet, a tanulót magát, az országismereti tudnivalók továbbadását, de változott az órai munka szervezésének gyakorlata, és változtak az oktatási folyamat eredményessége megítélésének kritériumai is. Az alábbiakban ismertetem, a teljesség igénye nélkül, Serena¹⁸ néhány tézisét, amelyek bár az idegennyelv-elsajátításra, az országismereti élményekre való nyitottságra és az ítélőképesség fejlesztésére vonatkoznak, minden további nélkül átvihetők az oktatás más területeire is, amennyiben ott az idegennel, a mással való bánásmód kialakítása a cél.

- *Az irodalmi szövegek feldolgozásának a nyelvoktatás alapvető részévé kell válnia ahelyett, hogy csak alkalmanként, az órák változatossá tétele kedvéért kerüljenek terítékre.* Az irodalom elidegenített formában találja az olvasó elé a valóságot, és ezzel eleve kihívást intéz hozzá. Az irodalmi szövegek olvasása és a róluk való egyéni vagy közös gondolkodás hozzásegíti a tanulót a belátáshoz, hogy a nyelv nem pusztán tartalom nélküli szerszám, és az idegen nyelv használata sem egyszerűen csak kódváltás. Ebben az értelemben az anyanyelvű irodalom az első „idegen nyelv”, amellyel a tanuló találkozik, vagyis itt szerzi meg először a tapasztalatot, hogy a nyelvtan és a szókincs ismerete önmagában még nem elég egy szöveg megértéséhez. A következő állomás ezen az úton az első idegen nyelvi szavak elsajátítása, amire az általános iskolában kerül sor, azután következik az idegen nyelvű irodalom olvasása.
- *A hallott vagy olvasott szöveget mint megértendő és értelmezendő alanyt lassan kell megközelíteni, eközben pedig a tanuló fokról fokra haladó felfedező tevékenységét megfelelő feladatokkal kell irányítani.* Ennek az elvnek messze ható következményei vannak a kommunikatív nyelvoktatás már-már kanonizálódó eszköztárára nézve.
- *A szövegek kiválasztásának nem a hagyományos nyelvi vagy tartalmi, tehát kívülről meghatározott progresszió szerint kell történnie,* mivel így figyelmen kívül maradnak a megértés módjában és tempójában megmutatkozó, egyéni különbségek. A szövegkiválasztásban lehetőség szerint részt kell venniük a tanulóknak is.
- *A tanulót – legyen bármilyen korú – olvasóként/hallgatóként kell kezelni,* ami annyit tesz, hogy a szövegeket nem szabad számára leegyszerűsíteni vagy didaktizálni, hiszen nem ettől lesz egy szöveg neki való, hanem attól, amit ő maga kezd vele, illetve az üzenettől, amelyet a szöveg közvetít a számára. A szöveg megértése/értelmezése során pedig a tanulót *egész emberként* kell számba venni, vagyis e tevékenysége során a tanár nemcsak a nyelv használatának technikai-pragmatikus oldalát kívánja fejleszteni, és nemcsak a tanuló intellektusára apellál, hanem igénybe veszi annak tapasztalatait és érzelmeit is.
- A hermeneutikai elveken alapuló oktatás nevelő hatású, lényeges eleme és eredménye a tolerancia kialakítása.
- *A tanuló előmenetelének fokmérője az, hogyan képes az idegen nyelvi jelekre, jelzésekre, üzenetekre a saját, belső képeinek és szövegeinek perspektívájából reagálni.* A szöveg befogadása és annak egyes lépései, az egyéni értelmezések kialakulása képezik a beszélgetés tárgyát a csoportban. Az értelmezéshez szervesen hozzátartozik az elakadás, a rákérdezés, hipotézisek felállítása és elvetése, vagyis a nem-értés is. A nem-értés nem jelent gyengeséget vagy képességhiányt, sokkal inkább a megértésre való ösztönzést és az előrelépés kezdetét.

Ez a fajta oktatás, amely sok türelmet, idő- és energia-ráfordítást igényel, az eddigieknél sokkal magasabb követelmények elé állítja a tanárokat. Nemcsak tökéletes nyelvi és kulturális kompetenciával kell rendelkezniük, hanem arra is készen kell állniuk, hogy némelykor megkérdőjelezzék saját sok munkával összegyűjtött tudásukat, és egyenrangú félként csatlakozzanak az értelemkeresőkhöz, vagyis a tanulókhöz.

4. Az iskola, az oktatás általában, és ezen belül is az idegennyelv-oktatás nincs elefántcsont-toronyba zárva, mégis sokszor ez a látszat. A tantárgyak is ma még egymástól

izoláltan állnak a tanrendben, nem ritkaság, hogy amit a tanuló az egyik órán, az egyik tantárgyból tud, azt a másik órára „elfelejti”. A tanárok számos teendőjük miatt már rá sem kérdeznak az összefüggésekre, az elméleti háttérre, az emberképre, amely e lázas tevékenység mögött rejlik. Az oktatás gyakran csak a tudásanyag továbbadására összpontosul, miközben fel sem vetődik a kérdés, mi miért és mi célból történik. Az éppen elérendő rész cél miatt szem elől vész a nagy egész.

A hermeneutikai magatartás éppen abban nyilvánul meg, hogy nyugodtan, nyíltan, minden sietség és félelem nélkül, újra és újra feltesszük ezeket a kérdéseket. Ha a tanárok képessé akarnak válni erre és arra, hogy tanulóikban kifejlesszék a kérdezős, a tolerancia és az idegennel való párbeszéd folytatás készségét, akkor nekik maguknak is gyakorolniuk kell a toleranciát a mindennapi helyzetekben, ki kell használniuk minden alkalmat az eszmecserére és az értő/értelmező párbeszéd folytatására. Ezt a készséget pedig egy életen át lehet és szükséges gyakorolni.

Jegyzetek

- ¹ Vö. Medgyes, pp. 27–28.
- ² Roche, p. 4.
- ³ Uo., p. 14.
- ⁴ Uo., p. 46.
- ⁵ Siegenthaler, p. 2.
- ⁶ Fehér M., p. 71.
- ⁷ Vö. uo. pp. 81–98.
- ⁸ Veress, p. 2.
- ⁹ Vö. uo. pp. 2–3.
- ¹⁰ Gadamer, p. 271.
- ¹¹ Uo., p. 210.
- ¹² Uo., p. 214.
- ¹³ Uo., p. 215.
- ¹⁴ Uo., p. 216.
- ¹⁵ Uo., p. 217.
- ¹⁶ Hunfeld, p. 58.
- ¹⁷ Vö. Siegenthaler, p. 4.
- ¹⁸ Vö. Serena, pp. 21–33.

Irodalom

- Fehér M. István (2001): Hermeneutika és problémátörténet – avagy létezik-e „a” hermeneutika? A gadameri hermeneutika önreflexiója és aktualitásának néhány vonása. in: *Hermeneutikai tanulmányok*. Budapest: L’Harmattan
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Budapest: Gondolat
- Hunfeld, Hans (1998): *Die Normalität des Fremden*. Waldsteinberg: Popp Verlag

- Medgyes Péter (1995): *A kommunikatív nyelvoktatás*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó
- Neuner, Gerhard; Hunfeld, Hans (1993). *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts*. Langenscheidt: Berlin.
- Roche, Jörg (2001). *Interkulturelle Sprachdidaktik. Eine Einführung*. (Narr Studienbücher). Tübingen: Narr.
- Serena, Silvia (2001). Der hermeneutische Ansatz als Dialogangebot für den Fremdsprachenunterricht des 21. Jahrhunderts. in: Kuri, Sonja és Saxer, Robert (szerk.). *Deutsch als Fremdsprache an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Zukunftsorientierte Konzepte und Projekte*. Innsbruck: Studienverlag
- Siegenthaler, Heinz (2002). *Zur Theorie und Praxis des hermeneutischen Fremdsprachenunterrichts*. <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/uldaf/tagungen/beu06a.htm>, 2002. 11.14.
- Veress, Károly (2000). A filozófiai hermeneutika esélyei az ezredfordulón. Elhangzott a Filozófia az ezredfordulón c. konferencián, Kecskeméten, 2000. március 25-én. http://www.phil-inst.hu/projects/kecske.met/veress_1222.htm